

Cu deschiderea în vechea primărie a Muzeului de Istorie Brukenthal, la începutul lunii mai 1988, poate fi considerată încheiată restaurarea acestei importante construcții a goticului târziu. Evenimentul a fost comentat în repetate rânduri în presa locală și centrală. Foaia de titlu a calendarului „Neuer Weg” 1988 a atenționat că acest monument a fost în detaliu restaurat în ultimii ani. A venit timpul pentru a prezenta un raport al lucrărilor de restaurare și asupra celor mai importante detalii ale istoriei construcției, ale cărei lucrări de restaurare au durat peste 20 de ani. Tema poate fi împărțită în trei capitole: istoria construcției, raport asupra lucrărilor de restaurare și conceptul de restaurare.

Istoria construcției

Cercetările din ultimii 20 de ani au condus la părerea contrară unor afirmații, după care, în Sibiu vechi, până în anul 1500 au existat numai case din lemn. În această nouă viziune rezultatele cercetărilor la Primăria Veche au identificat mai multe clădiri din secolul al XIV-lea și al XV-lea.

Cea mai spectaculoasă descoperire făcută aici se referă la dezvelirea casei cu fronton în trepte care, judecând după detaliile conservate, provine din jurul anului 1300 (vezi planșele 1, 2, 3, marcată cu A)¹. Alte părți ale Primăriei Vechi sunt resturi ale celui de-al 3-lea zid care înconjură orașul și care, la mijlocul secolului al XIV-lea, delimita orașul de sus. De ea aparțin și turnul de poartă din strada Odobescu și zidul care delimitează în N-V aripa principală și grădina mică. Clădirea indicată cu B în planurile 2 și 3 este de asemenea mai veche decât construcția gotică târzie, ceea ce se poate deduce după ferestrele exterioare din părțile de est și de sud ale clădirii.

Încăperile marcate cu F au aparținut sigur unei construcții mai vechi. Acest lucru se poate deduce dintr-o anomalie vizibilă a secțiunii de bază a planului și anume unghiul obtuz dintre corpurile G și F. Un geam exterior (e), în pivnița casei D spre strada Mitropoliei (*Fleischergasse*), ne ajută să găsim o explicație: aici se găsea granița dintre parcele (y-y) și este evident că construcția existentă a fost inclusă în construcția gotică târzie.

Elementul de bază al ansamblului este alcătuit din construcția gotică târzie de la sfârșitul secolului al XV-lea. Întrebarea referitoare la perioada de execuție nu este nouă, ea preocupându-i în repetate rânduri pe cercetătorii

care s-au ocupat cu studiul arhitecturii medievale a Sibiului².

Ludwig Reibenberger, primul care l-a recunoscut pe Thomas Altenberger ca ctitor și proprietar, a remarcat încă de la sfârșitul secolului trecut asemănările dintre clădirea principală, aripa de legătură și turnul de locuit³.

E. H. Thalgott a preluat ipoteza că Altenberger ar fi fost ctitorul și presupune că a locuit în clădire în vreme de război, Altenberger fiind proprietar și al altei case din Piața Mare⁴.

În literatura de specialitate mai nouă, Virgil Vătășianu s-a preocupat pe larg de datarea Primăriei Vechi. Pornind de la caracteristicile stilurilor el combate ideea că turnul de locuit ar fi aparținut lui Altenberger deoarece plastica construcției nu poate fi datată înainte de deceniul al 3-lea al secolului al XVI-lea⁵. Hotărâtoare pentru această ipoteză a fost analogia pe care a făcut-o Reibenberger cu „*Tucherschloßchen*” din Nürnberg, clădire construită după 1530, analogie bazată pe o schiță din *Istoria artei* a lui Lübke. O verificare la Nürnberg a reliefat însă faptul că în cazul turnului de aici este vorba de o construcție pur renașcentistă.

În 1988 Dr. Paul Niedermaier și-a exprimat într-o serie de trei articole din ziarul „Die Woche” propria părere cu privire la datarea construcției Primăriei Vechi⁶. După Niedermaier complexul arhitectural s-a construit între anii 1464 (articolul 2), 1467 (articolul 3) și 1485 și anume: în jurul anului 1468 clădirea administrativă (I) în partea de sud a turnului de locuit, pe la 1470 turnul de locuit (H), pe la 1472 aripa de legătură (G), pe la 1477 clădirea din mijloc (în schițele 3 și 4 notat cu F), pe la 1480 o altă construcție administrativă anexată și anume turnul de la poarta spre strada Odobescu și, pe la 1515, în timpul judeului regal Lulay, aripa din colțul de N-E a ansamblului, unde mai târziu a fost amenajată sala primăriei.

Din această scurtă enumerare a părerilor referitoare la perioada de construire a Primăriei Vechi (enumerare care din lipsă de spațiu trebuie să se rezume la datele

² Idem, *In dynamischer Entfaltung zur Frage der Datierung des Alten Rathauses*, în „Neuer Weg”, 1 aprilie 1989, p. 3.

³ L. Reibenberger, *Überreste der Gotik und Renaissance an Profanbauten in Hermannstadt, Sibiu 1888*, 21.

⁴ E. M. Thalgott, *Hermannstadt*, 1934, p. 46.

⁵ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, București 1959, p. 621-622.

⁶ P. Niedermaier, *Das Alte Rathaus*, în „Die Woche”, 25 martie, 27 aprilie, 27 mai 1988.

¹ H. Fabini, *Gotik in Hermannstadt*, Köln 1989, p. 193 și urm.

esențiale), se poate vedea că problema este complicată și că pentru clarificarea ei este necesară abordarea mai multor criterii, evitarea unor concluzii grăbite, trebuie făcută diferența dintre date concrete, fapte dovedite și ipoteze, presupuneri și mai ales trebuie ținut cont de următoarele izvoare de informații: cronici și scrieri istorice, comparații stilistice, cercetări asupra clădirii și cercetări arheologice.

În privința cronicilor și a scrierilor istorice există izvoare remarcabile: *Hermannstddter Rechnungen*⁷ și două studii de Gustav Gündisch despre populația sibiană și despre Thomas Altenberger⁸.

Pentru comparațiile stilistice și cercetările arhitecturale se poate ține seama de experiența și descoperirile făcute de mine în timpul celor 17 ani de conducere a lucrărilor de restaurare.

Thomas Altenberger este pentru prima dată consemnat în documente în anul 1451 ca student al Universității din Viena. Aici trece prin mai multe grade academice și, încă în anul 1464, este menționat ca procuror al națiunii ungare la Universitatea veneză⁹. La Sibiu vine pentru prima dată în 1465 ca membru al consiliului, când i-a fost încredințată o grea sarcină politică. În decembrie 1470 este amintit pentru prima dată ca primar, post pe care îl deține în următorii 20 de ani. Altenberger a fost căsătorit de două sau de trei ori. Din două căsnicii a avut șase copii al căror nume apare în testamentul său din 1485. În legătură cu construirea Primăriei Vechi un rol important l-a avut ultima sa soție, Affra, fiica lui Nicolaus von Salzburg jun., importantă personalitate în istoria Transilvaniei.

În registrul de impozite dintre anii 1472 și 1477, Altenberger apare ca proprietar a patru imobile: două case alăturate în sectorul „Stromer”, o proprietate (*Al-lodium*) în sectorul „Hutter” și o casă a „văduvei din Ocna Sibiului” în sectorul „Franzos”. Thalgott amintește că Altenberger poseda în afara viitoarei Primării Vechi și o casă în Piața Mare. Dacă această presupunere este adevărată (din păcate nu s-a găsit încă sursa din care Thalgott a tras această concluzie), atunci casa din sectorul „Franzos” trebuie să fie viitoarea Primărie Veche. Cele două case amintite de Thalgott apar mai târziu sub numele de „*Magister Thomas Haus*” și „*Magister Thomas Backhaus*”¹⁰ și, în 1485, ca „*Domus magister civium*” și „*Pistorium magister civium*”¹¹. Nu s-a putut stabili

cu certitudine dacă în cazul „*Domus dominae Affrae*” și „*Magister Michael Altenberger*”¹² din 1500 este vorba de aceeași grupă de case.

Două argumente există pentru susținerea ipotezei că în cazul celor două case din cartierul „Franzos” este vorba de viitoarea Primărie Veche. În primul rând faptul că acest cartier (care ar putea fi localizat la intersecția străzilor Mitropoliei (*Fleischergasse*), și Centumvirilor (*Hunds-rücken*)) avea un impozit destul de ridicat, ceea ce indică apartenența acestor case la orașul de sus și, în al doilea rând, existența în Primăria Veche a blazonului Affrei lângă cel al lui Altenberger, ceea ce ar putea constitui un indiciu asupra originii acestei proprietăți.

Începutul lucrărilor de construcție la această casă a lui Altenberger ar putea fi localizat pe la mijlocul anilor '70 ai secolului al XV-lea. Un reper ar putea fi încheierea căsătoriei dintre Altenberger și Affra von Salzburg, care, după Gustav Gündisch, a avut loc în aceeași perioadă. Pentru datarea începutului construcției pe la mijlocul anilor '70 un argument este și faptul că Altenberger a avut desigur nevoie de o perioadă de timp pentru a-și consolida poziția de primar și pentru a procura mijloacele financiare necesare construcției. Astfel, documentele conduc la concluzia că această clădire a lui Altenberger s-a ridicat între anii 1475 și 1485. Anul 1485 fiind anul în care Altenberger își scrie testamentul, la apogeul carierei sale.

Adăugând și cea de-a doua categorie de surse de informații – analogiile stilistice – se poate constata că plastica construcției bovindoului, a celor două logii, consolei, nervurilor bolții și a numeroaselor chenare ale ușilor și ferestrelor, dovedește că această construcție a fost marcată de trei perioade diferite.

Prima perioadă, din vremea lui Altenberger (1475–1485), este caracterizată prin cunoștințe tehnice înalte. Ea este opera cunoscutului pietrar sibian Andreas Lapidica¹³. Tipic pentru această plastică arhitecturală este îmbinarea secțiunilor circulare cu cele în formă de pară. Acestei perioade îi aparțin de asemenea bazele chenarelor ferestrelor cu marea lor diversitate de forme. Detaliile acestei perioade de construcție sunt indicate în planuri cu „n”.

Din vremea când casa aparținea judeului regal Johann Lulay (mort în 1521), deci în cel de-al doilea deceniu al secolului al XVI-lea, s-au păstrat câteva chenare de uși și ferestre. Caracteristic pentru acestea este combinația dintre grinzi cu profil cu suprafețe concave și o profilare tipic renescentistă, evidentă mai ales la lîntourile ușilor. Aceste detalii au fost notate în schițe cu „o”.

Cel de-al treilea tip de fereastră provine din lucrările de construcție de pe la mijlocul secolului al XVI-lea,

⁷ *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt*, Sibiu 1880, (mai departe *Rechnungen* ...).

⁸ G. Gündisch, *Die Hermannstädter Oberschicht im Mittelalter*, în „*Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde*”, 1, 1981, p. 3–21 (mai departe „*Zeitschrift* ...”); idem, *Der Hermannstädter Bürgermeister Thomas Altenberger († 1491). Leben und Werk*, în „*Zeitschrift* ...”, 3, 1983, p. 137–155 (mai departe, *Thomas Altenberger* ...).

⁹ G. Gündisch, *op. cit.*, p. 139.

¹⁰ *Rechnungen* ..., p. 51.

¹¹ *Ibidem*, p. 114.

¹² *Ibidem*, p. 261

¹³ H. Fabini, *Andreas Lapidica – ein siebenbürgischer Steinmetz und Baumeister der Spätgotik*, în „*Österreichische Zeitschrift für Kunst- und Denkmalpflege*”, 31, 1977, p. 29–30.

când ansamblul a fost transformat în primărie orașenească. Chenarele ferestrelor din această perioadă, notate cu „p”, au un profil renascentist plat care face un unghi drept cu soclul. Asemenea ferestre apar la fațadele din părțile de N-E, N-V și S-V ale construcției principale.

Ceea ce poate induce în eroare la aprecierea primei perioade de construcție este bogăția de forme utilizate de constructori. Pietrarii din goticul târziu posedau la sfârșitul secolului al XV-lea o virtuozitate tehnică care le permitea – asemenea constructorilor eclectismului de la începutul secolului nostru – să utilizeze în combinații libere formele cunoscute de ei. Acest lucru este valabil în cazul constructorilor din sudul Germaniei și din Boemia, zonă care a influențat arhitectura transilvăneană de la începutul secolului al XVI-lea.

La o analiză mai atentă a aripilor construcției se poate constata că aceleași elemente stilistice și detalii apar la diferitele intervale de timp, astfel încât, contrar supozițiilor despre diferitele perioade de construcție, se conturează concluzia că cea mai mare parte a ansamblului a fost construită în timpul vieții lui Altenberger. Pentru susținerea acestei afirmații se pot enumera următoarele exemple:

- a — tipul de fereastră de la pivnița A_2 apare atât la turnul de locuit cât și la construcția principală (planșele 2 și 3);
- b — de asemenea găsim același tip de fereastră n_4 în partea de N-V a clădirii principale și în turnulețul cu scări al turnului de locuit;
- c — consolele de la cele două bovindouri, la turnul de locuit și în partea de N-V ale aripii principale (F) sunt stilistic identice;
- d — tipul de portal n_2 se poate găsi de două ori la aripa de legătură și odată la aripa de sud;
- e — fleuroane existau inițial pe frontonul de vest al aripii principale și la frontonul de S-E al aripii administrative, în sudul turnului de locuit;
- f — chenare de fereastră în două și trei canate, cu baze decorate, apar la turnul de locuit, aripa de legătură și clădirea principală ($n_5, n_{15}, n_{14}, n_{17}, n_{20}, n_{21}, n_{23}, n_{24}$);
- g — portaluri gotice există de asemenea la toate aripile construcției în afara aripii complet modificate (I), ($n_3, n_6, n_8, n_9, n_{12}, n_{19}, n_{20}, n_{25}, n_{28}$).

Cea de-a treia sursă folosită pentru datare sunt cercetările arheologice din cursul restaurării. După o primă săpătură efectuată la începutul anilor '70 în curtea mică, de arheologul Nicolae Pușcașu de la Direcția Protecției Monumentelor, s-a ajuns la concluzia că au existat pe acel loc resturi ale unor construcții mai vechi care au ars. Alte săpături au fost întreprinse de Thomas Nägler în toamna lui 1983 pe aria turnului de locuit. Săpăturile au fost îngreunate de pătrunderea apei. S-a putut constata

că turnul de locuit avea o fundație de piatră întărită de o fundație de cărămidă construită în formă de arce. Alte săpături au fost întreprinse între 1984 și 1997 de către Petre Beșliu.

Dacă încercăm să aducem rezultatele diferitelor cercetări la un numitor comun, se poate reține faptul că înaintea construcției lui Altenberger au existat pe acest loc 4–5 clădiri din piatră și cărămidă. De asemenea ne regularitățile în împărțirea clădirilor și a deschiderilor indică o modificare a parcelării inițiale. Ținând cont de numeroasele paralele stilistice în întreaga arie a așezării după părerea mea, afirmația domnului Niedermeier privitoare la construirea în etape nu este fundamentată. Construirea complexului de clădiri, a turnului de locuit (H) a aripii principale (B, F, E), a aripii de legătură (G) și a aripilor de sud (I, J, K), se poate data între anii 1471 și 1485. Modificările din timpul lui Johann Lulay au putut fi făcute între anii 1510 și 1520, iar ferestrele în stil renascentist din sala primăriei și cele din partea de S-V a aripii principale au fost montate pe la 1550.

Constatările care s-au cristalizat în urma cercetărilor suplimentare, ținând cont de noile studii istorice din ultimii ani, necesită și o corectură a ipotezelor formulate de mine anterior, mai ales în privința construirii colțului nordic al clădirii principale care, din punctul nostru de vedere de azi, a fost construit tot pe vremea lui Altenberger¹⁴.

În privința felului în care a fost realizată construcția consider că nu putem nega faptul că Altenberger a avut o concepție unitară. Diferențele dintre concepția lui Altenberger și alte construcții din vremea barocă și a clasicismului trebuie căutate în viziunea diversă asupra spațiului și diferitele principii estetice. În timp ce în vremea goticului târziu se mai poate constata un anumit echilibru între spațiile libere și clădire, în timpurile mai târzii accentul se deplasează pe construcție, fațada având un loc din ce în ce mai important.

În evul mediu se Ținea încă cont de continuitatea generațiilor, fapt care își găsea expresia într-o anume grijă de a păstra formele rămase de la generațiile mai vechi, nerenunțând însă a da construcțiilor mai vechi un aspect potrivit vremii. După părerea mea, plasarea liberă, asimetrică, a construcțiilor medievale, a piețelor, străzilor, nu poate fi considerată în nici un caz ca fiind rezultatul arbitrarului. Faptul că metodele de proiectare din epoca modernă s-au dezvoltat într-o altă direcție, mai rațională, nu ne permite să considerăm lucrările meșterilor din epoca medievală ca fiind lipsite de o concepție spațială de înaltă calitate. O dezvoltare similară se poate constata în muzică, unde folosirea contrapunctului polifonic a fost urmată de principiul de compoziție bazat pe armonia segmentului compozițional.

Chiar și dintr-o perspectivă socială afirmația că locuința lui Altenberger ar fi „rezultatul unui proces de dezvoltare...” și nu al unui plan global, consecvent transpu-

¹⁴ Idem, *Sibiul gotic*, București, p. 166, planșa 97.

în fapte, nu poate fi convingătoare când este vorba despre un om care a studiat și a predat la Universitatea din Viena aproape 15 ani și care apoi se întoarce acasă pentru a dispune de veniturile unor mine, impozite, de posesiuni și mai ales de mulți bani¹⁵.

Gündisch amintește că în timpul redactării testamentului său (1485), Altenberger posedea 9 000 de guldeni, o sumă echivalentă cu 9 case mari în centrul orașului¹⁶. Un astfel de om avea desigur dorința de a-și construi o casă corespunzătoare poziției sale sociale. În acest sens trebuie interpretat turnul de locuit, plastica pretențioasă a construcției și blazoanele. Exemple asemănătoare, contemporane lui, găsim în multe regiuni din Europa centrală și de est.

Complexul de clădiri pe care Altenberger l-a construit cu ajutorul meșterului Andreas Lapidica în anii '70 și '80 ai secolului al XV-lea, este reflectarea personalității acestui bărbat, după cum preciza Gustav Gündisch luând în considerare contextul istoric.

După moartea lui Altenberger casa devine proprietatea primarului Nikolaus Proll, care în 1499 îi lasă moștenire soției sale Elisabeta, printre altele, și două case, dintre care una este probabil viitoarea Primărie Veche¹⁷. În 1501 văduva lui Proll se căsătorește cu Johann Lulay, cel care va fi mai târziu jude regal, și care devine astfel proprietarul casei. În 1514 Lulay se căsătorește cu Klara Thobiasy von Hetzeldorf (Ațel)¹⁸. La rândul ei, ea se căsătorește după moartea lui Lulay, în 1521, cu judele regal Markus Pempfflinger, casa trecând în proprietatea acestuia.

În timpul disputelor pentru tronul principatului Transilvaniei, Pempfflinger, susținător al regelui Ferdinand, a fost nevoit să-și amaneze întreaga avere. Când în 1545, ca urmare a presiunii făcute de creditori, casa urma să fie vândută cu 2 000 de guldeni, în oraș nu s-au găsit cumpărători pentru un preț așa de mare. Cancellarul principatului, Martinuzzi, s-a interesat de construcție, dar magistratul orașului s-a hotărât să o cumpere și să o transforme în primărie¹⁹. Deja în 1546 arhiva orașului a fost mutată în noua primărie²⁰.

În 1550 clădirea a fost adaptată noilor cerințe. Din această perioadă provine amenajarea în colțul nordic al ansamblului a mării săli a primăriei. În 1567 în primărie erau depozitate cantități de făină și grâu²¹, iar în anul

1579 aveau loc reprezentații²². Pe una din pietrele balustradei scării ce duce spre sala primăriei este înscrisă data „1704“, iar un an mai târziu s-a relatat că în „Casa primăriei orășenești“ sunt depozitate arme²³.

Steagul de vânt de pe aripa principală poartă înscrisă data de „1727“. În 1770 a fost ridicată în „grădina de schingiuit“ o construcție în care secretarul judiciar se putea adăposti în timpul schingiuirii delicvenților. O inscripție aflată desupra intrării principale în curte relatează despre vizita împăratului Josef al II-lea în Sibiu în anul 1773.

În jurul anului 1817 se pare că un incendiu a devastat o parte a primăriei. Acest lucru reiese dintr-un document care a fost găsit în timpul lucrărilor de restaurare în aripa de legătură și în care se amintește faptul că primăria este într-o stare jalnică de la distrugerile ce au avut loc în urmă cu 70 de ani.

În acest incendiu a fost distrus și etajul superior al turnului de locuit care mai exista în panorama orașului pictată în 1808 de Neuhauser. Că a fost vorba de un incendiu se poate constata și după urmele vizibile pe perețele turnulețului de pe scări.

În 1852 aripa din partea de sud a turnului de locuit (I) a fost transformată în Depozit al Pompierilor, iar pe la 1860 a fost zidită intrarea în grădina mică.

În anii 1887 și 1888 au avut loc lucrări mai mari de reparații și restaurare a primăriei. Atunci, printre altele, a fost reconstruit coridorul de trecere dintre aripa principală și cea de legătură (G, F). Deasupra scării în aer liber au fost reproduse, în ghips, după modele gotice, chenarele de ferestre și tot din această perioadă provine și balustrada din fier forjat. Aceasta a fost ușor transformată la restaurare.

În anul 1948, după mai mult de 400 de ani, administrația orășenească a părăsit clădirea care a fost utilizată apoi în scopuri locative. Din 1967 au fost începute lucrări de restaurare prin grija Direcției Monumentelor Istorice.

Relatare asupra lucrărilor de restaurare

Din afirmația Iulianei Fabritius-Dancu reiese că în 1965 clădirea Primăriei Vechi a fost cedată de administrația orășenească Muzeului Brukenthal pentru a amenaja aici Muzeul de Istorie²⁴.

Direcția Monumentelor Istorice (D.M.I.) a început lucrările de restaurare în 1967. Conducerea restaurării a fost încredințată arhitectei Mariana Angelescu. O

¹⁵ P. Niedermaier, *Das Alte Rathaus*, în „Die Woche“, 27 mai 1988, p. 6.

¹⁶ G. Gündisch, *Thomas Altenberger ...*, p. 144

¹⁷ L. Reißberger, *op. cit.* p. 18–19.

¹⁸ „Mitteilungen des Brukenthalmuseums“, 1947, p. 21

¹⁹ Magistratsprotokoll, 1545, p. 175.

²⁰ „Vierteljahrsschrift“, 1940, p. 175.

²¹ „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde“, 20, p. 300.

²² H. Herberth, *Die Reformation in Hermannstadt und dem Hermannstädter Capitel*, în *Festschrift zur 400-jährigen Gedächtnisfeier der Geburt Dr. Martin Luthers*, Sibiu, 1893, p. 46.

²³ „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde“, 29, p. 300.

²⁴ J. Fabritius-Dancu, *Spaziergang durch Alt-Hermannstadt*, Sibiu, 1983.

contribuție importantă la demararea lucrărilor a avut-o arhitectul orașului Otto Czekelius.

În 1967 au avut loc cercetări în zona turnului de la poartă și a aripii principale și s-a început scoaterea și curățirea podelei. În 1969 a fost îndepărtat materialul de umplutură din zidul logiei R astfel încât au devenit vizibile valoroasele busturi²⁵.

Restaurarea propriu-zisă a început în estul ansamblului, la turnul de la poarta celui de-al treilea zid de incintă al orașului (planșele 1, 2, 3C). S-a îndepărtat acoperișul, iar deschizăturile din ziduri au fost degajate ceea ce a arătat că, într-o fază mai veche a construcției, înălțimea zidurilor fusese alta decât cea indicată de bolta existentă. Chenearele de ferestre mai vechi au fost reproduse în piatră. Acoperișul a fost reconstruit într-o formă de piramidă relativ plată și acoperit cu olane. S-a renunțat la reconstruirea acoperișului înclinat care era legat de acoperișul aripii principale și care data probabil din anul 1727 (data este înscrisă pe steagul de vânt de deasupra vechii săli a primăriei). În continuare s-a trecut la restaurarea aripii principale. Podelele, tencuiala și plafonul din lemn au fost îndepărtate. Bolțile de deasupra pivniței și a parterului au fost degajate și consolidate. Tot în decursul acestor lucrări au fost scoase și bârnele de circa 12–14 m, din vechea sală a primăriei și – după declarația muncitorilor – transportate la Făgăraș, unde se afla pe vremea aceea șantierul principal al Direcției Monumentelor pentru Transilvania de Sud. Au fost îndepărtate și zidurile de despărțire din aripa de sud a clădirii principale (E).

La mijlocul clădirii principale se afla un horn circular care avea crăpături. El a fost demolat fără ca înainte să fie făcut un relevu exact. Comparația cu alte exemple sibiene arată că trebuie să fi fost un horn care data din vremea lui Altenberger sau Lulay.

Când am fost angajat de Direcția Monumentelor Istorice pentru lucrările de restaurare a Primăriei Vechi, în primăvara anului 1971, am găsit următoarea situație: din fosta sală a Primăriei mai existau doar zidurile exterioare și ancadramentele ferestrelor. Se luase deja hotărârea și fusese parțial aplicată, de la diviza vechea sală M (planșa 3) și de a amenaja o sală mare la S-E de ea (L).

În 1971 lucrările erau atât de înaintate încât fusese deja amenajat zidul de despărțire în fosta sală a Primăriei, iar căptușirea cu scânduri deasupra noii săli era începută.

La parter au fost montate ușile și ancadramentele ferestrelor după vechiul model. Ele au fost executate în atelierul D.M.I. din Cluj (notate în planșa 2 cu n_7).

Retrospectiv se poate spune că atât în parter cât și la etajul 1 al clădirii principale nu mai rămăseseră, în afară de inscripțiile în piatră și de zidul din cărămidă, nici un fel de indicii care ar fi putut ajuta la reconstrucția vechii săli de primărie și a hornului. Munca grupei

de muncitori, pe atunci sub conducerea experimentatului constructor Rudolf Schumann din Sebeș, se desfășura după schițele, indicațiile și proiectele arhitectei Angelescu și a unui statician de la Direcția Monumentelor Istorice.

Prima sarcină care mi-a fost încredințată a fost proiectarea unor ancadramente de ferestre și uși din piatră pentru clădirea principală. Au fost notate în planșa 2 cu n_0 , z , p_0 .

Începând din vara anului 1971 principala activitate de proiectare s-a concentrat în zona aripii de legătură G și a turnului de locuit H. Thalgott demonstrase în cartea sa despre Sibiu că turnul avusese înainte încă un etaj²⁶. Astfel primul lucru pe care l-am întreprins pentru reconstituirea acestui etaj a fost colectarea de reprezentări vechi în care apărea turnul de locuit în forma sa inițială. Arhitectul Otto Czekelius mi-a fost de mare ajutor la începutul activității mele privind Sibiul vechi, împărtășindu-mi din experiența sa acumulată în decursul mai multor ani.

După ce în iarna anului 1971/1972 proiectul pentru reconstruirea ultimului etaj al turnului de locuit a fost aprobat de comisia D.M.I. din București, în primăvară au putut fi începute lucrările de cercetare a construcției.

După îndepărtarea acoperișului au fost descoperite în partea de N-E resturi ale unei ferestre, urmele tavanului fostului etaj superior și un ancadrament de ușă. Următorul pas a fost consolidarea tavanului din grinzi de lemn de deasupra etajului 2 printr-o construcție din beton.

În vara anului 1972 au fost reconstruite zidurile ultimului etaj al turnului de locuit, iar deasupra a fost turnată o placă din beton, casetată. Șarpanta acoperișului a fost proiectată și executată după modele vechi, mai ales prin analogie la acoperișul turnului de locuit din curtea casei Haller. La construirea lui au participat dulgherii Andreas și Josef Reisenauer precum și Josef Huber din Turnișor.

Fleuroanele de pe cele două frontoane au fost realizate după desene în atelierul din Cluj amintit mai sus. Și aici au fost folosite ca model fragmentele fleuroanelor de pe casa Haller și resturi de fleuroane de la Primăria Veche. Ancadramentele din piatră ale celor 4 ferestre de la ultimul etaj au fost reconstruite după o piatră de colț care s-a păstrat și executate la Cluj din gresie din cariera de la Viștea.

În 1972 și 1973 s-au relizat și montat ferestrele din stejar pentru sala nouă și alte câteva încăperi. Deasupra scării principale au fost montate lambriuri din lemn de stejar.

Pornind de la remarcă făcută de Reibenberger a fost identificat prin studiu comparativ blazonul lui Johann Lulay pe un lintou într-un depozit al Muzeului Brukenthal. El a fost readus în Primăria Veche²⁷. Piatra se află în prezent deasupra intrării principale, în partea superioară a scării în aer liber (planșa 3, o_2).

²⁵ O. Czekelius, *Aus hundertjährigen Schlaf erweckt*, în: „Her-mannstädter Zeitung“, nr. 85, 15 august 1969, p. 6.

²⁶ E. M. Thalgott, *op. cit.*, p. 38, planșa 32.

²⁷ L. Reibenberger, *op. cit.*, p. 23, planșa 7.

După cum am amintit, ferestrele tractului L (planşa 3), care dau spre curte, au fost refăcute după modele gotice în secolul trecut, din ipsos. În timpul lucrărilor de restaurare desfășurate până în 1971, aceste ancadrame de ferestre au fost copiate în piatră în atelierele din Cluj. La montare singura fereastră gotică originală (notată cu n_{015} în planşa 3), a fost scoasă de la locul ei, de lângă poarta principală, și reșezată în partea de sud (n_{15}).

În 1974 lucrările de la Primăria Veche au stagnat deoarece fusese atins plafonul de finanțare în valoare de 3,5 milioane lei. În anii următori, până în 1977, nu s-a mai întreprins nici un fel de lucrări. Primăria Veche aparținea acum de șantierul brașovean Biserica Neagră. În decembrie 1977, după dizolvarea Direcției Monumentelor Istorice, lucrările de la Primăria Veche au fost trecute în subordinea Întreprinderii Județene de Gospodărie Comunală și Locativă Sibiu.

După o întrerupere de aproape 4 ani, în vara lui 1981 lucrările au fost reluate.

În perioada următoare au fost eliberate locuințele din cele două aripi de sud (I, J, K, A), astfel încât au putut fi începute și aici lucrările de consolidare și restaurare.

În 1982, în aripa principală, se lucra la fixarea pardoselii din marmură (în sala L). În același an, 1982, s-a descoperit în aripa principală un tavan casetat cu motive renascentiste de la sfârșitul secolului al XVI-lea sau începutul secolului al XVII-lea²⁸.

În 1983 s-a reconstruit scara principală și a fost restaurată balustrada de la coridorul corpului de legătură.

În anul următor, 1984, activitatea de reconstrucție a atins punctul culminant; se lucra simultan la aproape toate aripile clădirii. În acest an au fost executate și montate mai multe uși și ancadrame de ferestre din beton. La indicația beneficiarului, care la acea dată era Comitetul Județean de Cultură și Artă, a fost realizată poarta principală din fier forjat cu două blazoane, cu care s-a înlocuit poarta din lemn. În afară de aceasta s-a restaurat și remontat balustrada în coridorul de trecere. S-a executat tâmplăria de lemn interioară și exterioară. Au fost proiectate și executate lămpile de perete și lustrele.

În 1985 s-a făcut proiectul pentru clădirea administrativă din sud (F), fostul depozit de pompieri. El a fost aprobat și s-au început lucrările. În acest an au fost întreprinse cercetări la casa cu fronton în trepte din partea de sud a ansamblului (planșele 2, 3A)²⁹. În 1986 s-au demontat coloanele din stejar din curte, părțile degradate au fost înlocuite, iar coloanele au fost remontate pe fundații noi cu ajutorul unor susțineri din fier.

Sala mare din aripa principală (L) și cele trei încăperi alăturate din nord au fost amenajate ca Muzeu de Istorie Contemporană, a cărui dare în folosință a avut loc

la începutul lunii mai 1986³⁰. În aripa de sud au fost montate ancadrame de uși din beton.

Tot în 1986 Întreprinderea comunală din Cisnădie lucra la amenajarea grădinii ca lapidariu. De-a lungul celui de-al treilea zid al orașului a fost amplasat un acoperiș pentru depozitarea exponatelor. Pietrele de morminte din fostul cimitir evanghelic dezafectat au fost aranjate de-a lungul zidului de sud-vest. În vară s-a început pavarea în formă de tablă de șah a curții folosindu-se alternativ pietre de bazalt și plăci din beton cu agregate aparente. Lucrările de pietrărie au fost executate de Michael Ștefani, iar cele de zidărie de grupa Ilie Munteanu și Simion Dengel. O contribuție de seamă la reușita acestor lucrări de restaurare și-a adus-o directorul Întreprinderii Județene pentru Gospodărie Comunală și Locativă (I.J.G.C.L.), ing. Simon Schorsten, care a asigurat un ritm dinamic desfășurării lucrărilor. Fără această contribuție multe din ideile arhitectonice nu ar fi putut fi realizate.

La mijlocul anului 1987 lucrările de restaurare puteau fi considerate terminate, făcând abstracție de propunerile de mobilare a curții cu bănci, ghivece cu flori și plantarea unei grupe de pomi, care de fapt nu aparțineau de restaurarea propriu-zisă, dar sunt importante pentru atmosfera curții.

În mai 1988 a avut loc vernisajul expoziției de bază a Muzeului de Istorie și prin aceasta întregul ansamblu a fost deschis pentru vizitare³¹.

Conceptul de restaurare

Când mi-a fost încredințată conducerea lucrărilor de restaurare la Primăria Veche, în vara anului 1971, Direcția Monumentelor Istorice și de Artă dorea o restaurare care să fie executată după principii riguroase științifice. În special arhitecta care răspundea pe atunci de Transilvania de sud, Dr. Eugenia Greceanu, spera ca prin prezența zilnică a unui arhitect pe șantier să fie evitată pierderea de substanță originală, medievală.

O călătorie de studii în Polonia (1972), unde am văzut mai multe întreprinderi de restaurare, mi-a fost de mare folos pentru a cunoaște stadiul actual al restaurării monumentelor istorice într-o țară cu multă experiență în acest domeniu. De mare însemnătate pentru mine a fost studierea documentației științifice pentru pregătirea restaurărilor. Indicații importante am primit de la specialiștii în domeniu din Dresda și Schwerin (pe atunci R.D.G.) care m-au informat asupra stadiului cercetării mai ales în ceea ce privește restaurarea policromiei paramentelor medievale. Le sunt recunoscător specialiștilor Dr. Elisabeth Hütter, Johannes Voß și Dr. Heinrich Magirius.

În cele ce urmează vreau să enumăr unele principii de care s-a ținut cont la restaurarea Primăriei vechi și să exemplific aplicarea lor.

²⁸ Notiz: *Spätgotische Baureste im Rathaus freigelegt*, în: „Neuer Weg”, 5 martie 1982.

²⁹ vezi nota 1.

³⁰ H. Weber, *Lokalgeschichte als Teil der vaterländischen Geschichte*, în: „Die Woche”, nr. 1066, 20 mai 1988, p. 5.

³¹ *Ibidem*.

Un prim principiu de bază se referă la respectul pentru substanța originală. La restaurările mai vechi forma originală a suprafețelor era considerată de rang secundar, astfel încât în multe locuri – printre altele și în aripa de N-E a Vechii Primării – tencuiala împreună cu o posibilă zugrăveală mai veche au fost îndepărtate în cursul primei lucrări. În decursul restaurării au putut fi descoperite și puse în valoare porțiuni de zugrăveală de var medievală.

La aripile principale și la corpul de legătură precum și la turnul de locuit acest fel de zugrăveală a fost refăcută. Un rest care s-a păstrat se poate vedea pe peretele turnului de locuit, vizibil de pe acoperișul aripii de legătură. De asemenea s-a reușit conservarea fragmentelor tavanului caset de tip Renaștere din aripa principală.

Un al doilea principiu de bază utilizat aici se referă la păstrarea părților de construcție din toate epocile care au contribuit la edificarea monumentului. Astfel fațadele aripiilor de sud (J) și de est (K) care dau spre curte, au fost refăcute și consolidate în înfățișarea lor de secol XIX.

La realizarea fațadei corpului I, în sudul turnului de locuit, împărțirea de la 1852 a fost parțial (din motive estetice și teoretice) modificată și anume s-a renunțat la ușile mari ale depozitului de pompieri în favoarea geamurilor așezate pe verticală. De asemenea, ferestrele din 3 canaturi de la etajul 1 au fost înlocuite cu ferestre simple. Deoarece pe zidul de S-E al turnului de locuit mai puteau fi recunoscute urme ale acoperișului gotic, el a fost refăcut (planșa 6, d – acoperiș de la 1852, e – restul acoperișului gotic).

La cercetările întreprinse la frontonul în trepte al casei A (planșele 2, 3) s-a ținut cont ca informațiile privind istoria construcției să nu fie deteriorate de lucrările de consolidare pentru a fi transmise generațiilor viitoare.

Într-un singur caz s-a reconstruit, cu aprobarea Direcției Monumentelor Istorice, o parte de clădire dispărută. Reconstrucția etajului superior al turnului de locuit a fost hotărâtă de Comisia Monumentelor Istorice, după ce studiile anterioare au condus la concluzia că aceasta va duce la scoaterea în evidență a compoziției inițiale a ansamblului și că nu se vor distruge valori ale unei epoci mai târzii.

La finisare s-au utilizat, în funcție de posibilitate, tehnicile tradiționale. Astfel s-a folosit exclusiv mortar de var. Zugrăvirea zidurilor s-a făcut cu culori de var, iar detaliile de pietrărie au fost zugrăvite cu o culoare lazur de var, protectoare. Resturi ale picturii pe piatră au putut fi identificate pe cele două console ale bovindoului turnului de locuit. Beton armat s-a utilizat numai pentru consolidarea părților de clădiri afectate.

Diferențierea substanței originare de elemente de construcție actuale, condiționate funcțional, se poate realiza cu ajutorul formelor ancadramentelor ferestrelor și ușilor. În locurile unde nu s-a păstrat plastica arhitecturală originală s-au executat ancadramente noi din beton armat în spiritul modelelor vechi, fiind însă vizibil faptul că este vorba de elemente de construcție noi. În

afară de aceasta s-a gravat pe ancadramente data 1988. Exemple în acest sens sunt cele două ancadramente de uși. În mod asemănător s-a procedat cu ancadramentele de ferestre; astfel ferestrele de la parter și de la etajul ale corpului I au fost încadrate cu beton. Un alt tip de fereastră s-a folosit pentru parterul aripii de legătură a aripii principale B, F și aripii de sud J.

La proiectarea noilor ferestre s-a ținut cont mai ales de proporțiile ferestrelor gotice. Din planșa 6 se poate vedea înclinația acoperișului aripii de legătură G, turnul de locuit și tractului I.

Ansamblul de acoperișuri astfel obținut conține, raportat la situația dinainte de restaurare, o unitate armonioasă.

În ce măsură raportul dintre conservare și înnoire a fost atins optim la această restaurare este misiunea unei alte generații să judece. Strădania noastră a fost de a înmâna moștenirea istorică și artistică în cel mai înalt grad posibil generațiilor viitoare.

HERMANN FABIN

Das Alte Rathaus in Hermannstadt

(Zusammenfassung)

In der Zeitspanne 1967–1988 sind an dem Alte Rathaus in Hermannstadt umfangreiche Restaurierungsarbeiten durchgeführt worden. Bei dieser Gelegenheit wurden baugeschichtliche, geschichtliche, stilistische und archäologische Untersuchungen durchgeführt, die unser Wissen über dieses Gebäude wesentlich vermehren haben. Auch konnten auf Grund dieser Untersuchungen verschiedene Teile des Baudenkmals wiederhergestellt werden.

Besondere Aufmerksamkeit verdient der Wohnturm der 1972 bis 1973 sein letztes Geschoß und Dach wiederherhielt, das 1817 durch Brand zerstört worden ist. An anderen Stellen konnten auf Grund alter Zeichnungen Teile von Bauplastik, die museal gelagert waren wieder an ihren ursprünglichen Plätzen eingesetzt werden. Im südöstlichen Teil des Hauses wurde ein Treppergiebelhaus aus dem frühen 14. Jahrhundert festgestellt. Es konnten verschiedene Details dieses Hauses der Öffentlichkeit zugänglich gemacht werden.

Anhand von Details der Bauplastik konnte die Hauptbauperiode zur Zeit Thomas Altembergers 1470–1490 abgegrenzt werden. Von besonderer Bedeutung für die Architekturgeschichte der Spätgotik ist die Wiederherstellung der Loggia im nordwestlichen Garten des Ensembles. Die wertvolle Bauplastik geht auf Andreas Lapidica, einen Hermannstädter Steinmetz und Baumeister im letzten Viertel des 15. Jahrhunderts zurück.

Während der Restaurierungsarbeiten wurde versucht, die Originalsubstanz des Baudenkmals optim zur Geltung zu bringen und die notwendigen Ergänzungen

gen so zu gestalten, daß sie zwar als Arbeiten unserer Zeit zu erkennen sind, aber sich nicht durch einen starken Kontrast von den Originalteilen unterscheiden.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

Planșa 1 – Planul pivnițelor la -2 m față de nivelul curții

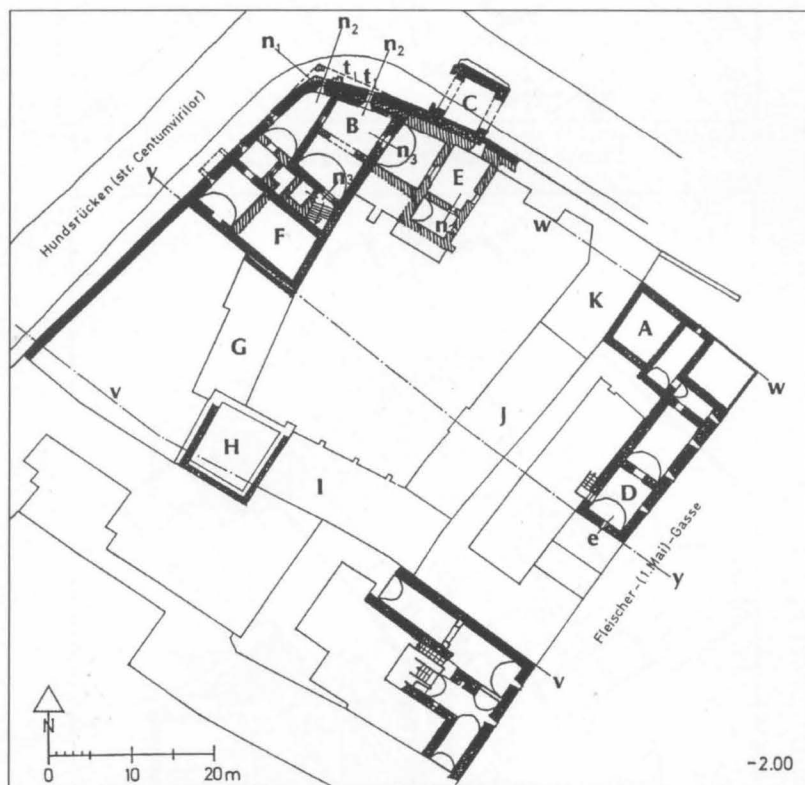
Planșa 2 – Planul parterului la +1,20 m

Planșa 3 – Planul primului etaj la +6 m

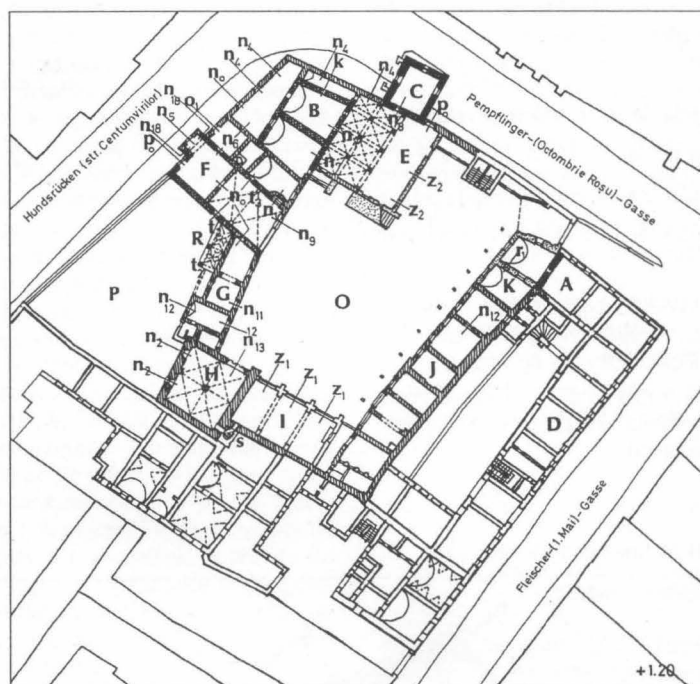
Planșa 4 – Planul podului și etajului al doilea de la turnul locuință, +11 m

Planșa 5 – Secțiune prin clădirea Primăriei Vechi pe direcția S-E, N-V: A – situația după restaurare; B – situația înainte de restaurare

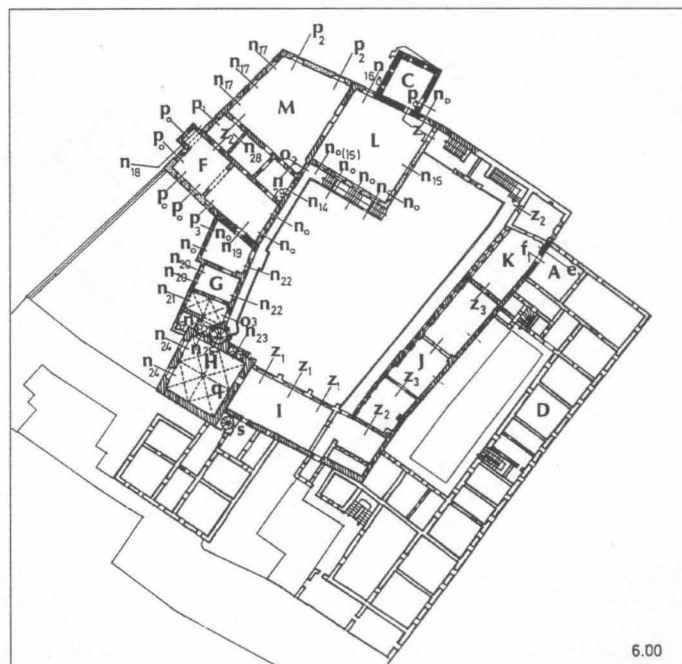
Planșa 6 – Secțiune prin aripa I: d – învelitoare de la 1852; e – urme ale frontonului gotic; f – grinzile de tavan; g – grinzi de beton

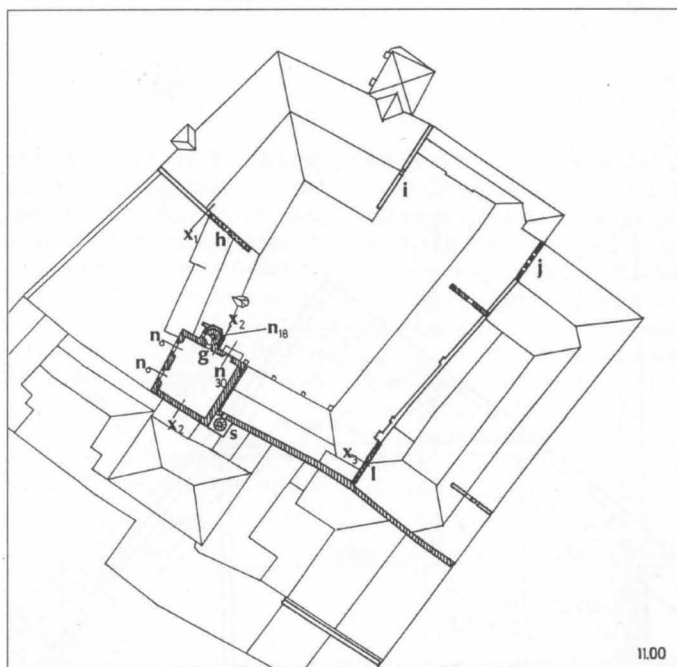
Planșa 1 – Planul pivnițelor la -2m față de nivelul curții.

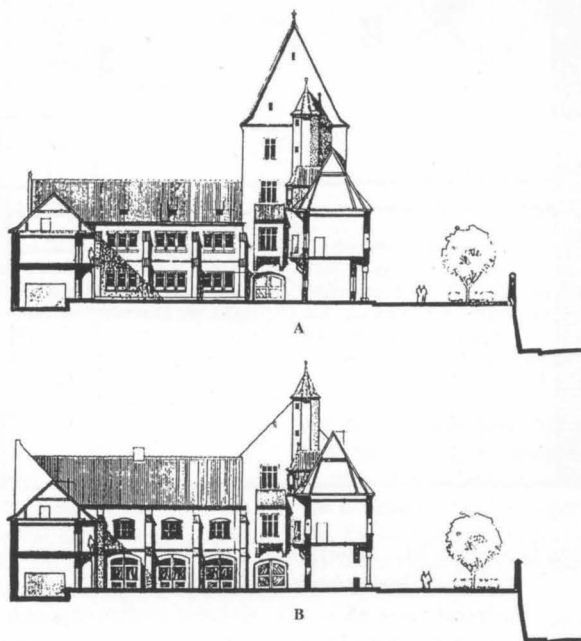
Planșă 2 – Planul parterului la +1,20m.

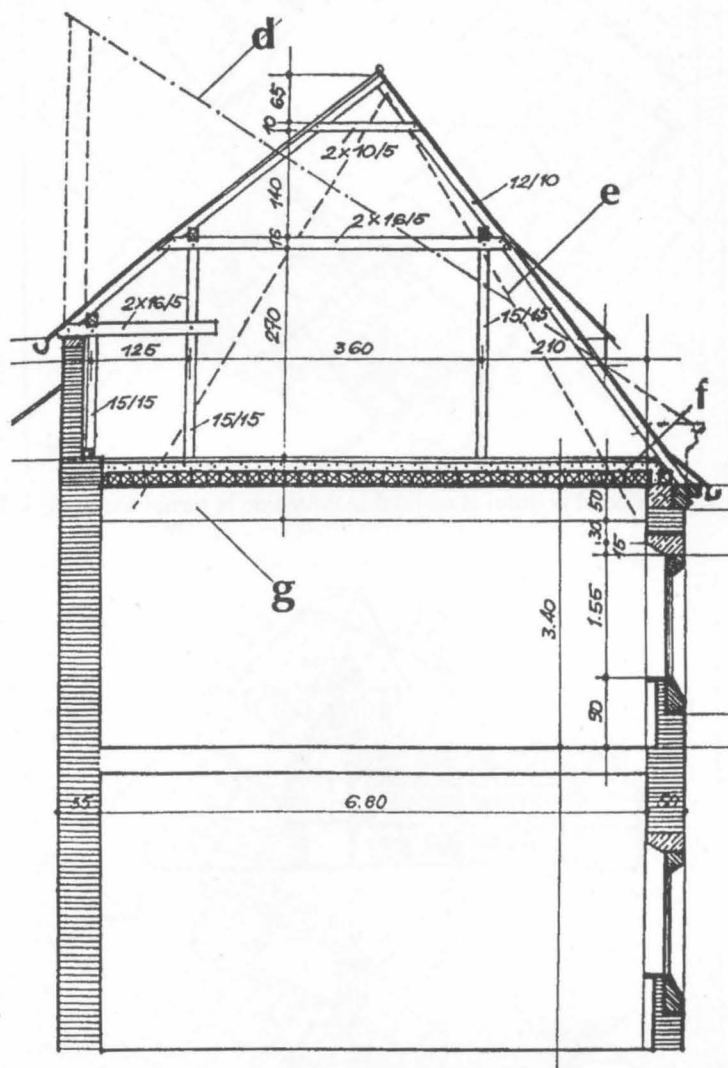
Planșă 3 – Planul primului etaj la +6m.

Planșa 4 – Planul podului și etajului al doilea de la turnul locuință, +11m.

Planșa 5 – Secțiune prin clădirea Primăriei Vechi pe direcția S-E, N-V;
A – situația după restaurare B – situația înainte de restaurare.

Planșa 6 – Secțiune prin aripa Id – învelitoare de la 1852, e – urme ale frontului gotic,
f – grinzile de tavan, g – grinzi de beton.